

Tema 1. El dret penal: concepte. El Codi penal vigent: principis i estructura. El delicte: concepte, classes i elements. Les persones criminalment responsables dels delictes. Les causes eximents de la responsabilitat penal. Les circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal

Esquema

- I. El dret penal: concepte
- II. Codi penal vigent: principis i estructura
  - a. Estat actual de la legislació penal a Espanya: la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal
  - b. Estructura del Codi penal
  - c. Principis informadors del Codi penal
- III. El delicte: concepte, classes i elements
  1. Concepte
  2. Elements del delicte
  3. Classes de delictes
- IV. Les persones criminalment responsables dels delictes
  1. Les persones físiques
  2. Responsabilitat penal de les persones jurídiques
- V. Les causes eximents de la responsabilitat penal
  1. Definició i naturalesa jurídica
  2. Classificació de les circumstàncies eximents de la responsabilitat criminal
  3. Efectes de les circumstàncies eximents de la responsabilitat criminal
- VI. Circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal
  1. Definició i naturalesa jurídica
  2. Classificació de les circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal
  3. Efectes de les circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal

I. El dret penal: concepte

Des d'un punt de vista estrictament jurídic, i dins de les moltes definicions donades per la doctrina, el dret penal es defineix com la part del dret positiu que es dedica a la definició dels delictes (entenen per delicte qualsevol conducta contrària a l'ordre penal establert) i de les seves conseqüències jurídiques, que són les penes i mesures de seguretat. És a dir, el dret penal fa una descripció de conductes que han estat valorades negativament pel legislador, i en definitiva per la societat, i per aquest motiu es declaren delictives i la seva execució es castiga. Òbviament, en la mesura que unes determinades conductes són considerades repudiables, s'està establint el valor i respecte que mereixen els interessos o béns jurídics que aquelles conductes ofenen, i en definitiva, mitjançant el dret penal s'estableix un sistema programàtic i de valors. El dret penal constitueix una part del dret públic, ja que la determinació de les figures delictives i de la conseqüència jurídica que comporta la seva comissió és una facultat que correspon a l'Estat.

II. El Codi penal vigent

1. Estat actual de la legislació penal a Espanya: la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal

Partint d'aquest concepte de dret penal, és fàcil deduir que existeix un vincle estret entre els canvis de règim polític existent en un estat i el dret penal vigent, i encara que amb retard, el Codi penal (CP) aprovat per la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, conegut com *el Codi penal de la democràcia*, va suposar la culminació del procés de reforma del sistema penal espanyol, motivat pel nou ordre constitucional establert amb l'aprovació de la Constitució espanyola (CE) de 1978, i que exigia la necessitat de disposar de lleis penals que permetessin desenvolupar una política criminal adequada en un estat social i democràtic de dret.

Malgrat la joventut d'aquesta norma, des de la seva entrada en vigor el maig de 1995, han estat moltes les reformes que l'han afectat, i cal destacar d'entre totes les reformes operades els anys 2003, 2010 i 2015. Pel que fa a les reformes de l'any 2003, cal destacar la reforma operada per la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre, que va entrar en vigor l'1 d'octubre de 2004. D'entre les novetats que va suposar aquesta reforma en la part general del CP, cal destacar que la durada mínima de la pena de presó passa de ser de sis a tres mesos, s'estableix en cinc anys la durada de la pena que permet distingir entre pena de presó greu i menys greu, se suprimeix la pena d'arrest de cap de setmana, es potencia la de treballs en benefici de la comunitat i s'introdueix, com a novetat, la de localització permanent.

Sense ànim de ser exhaustius, cal destacar també les reformes operades en el CP per la Llei orgànica 7/2003, de 30 de juny, de mesures de reforma per al compliment íntegre i efectiu de les penes; per la Llei orgànica 11/2003, de 29 de setembre, de mesures concretes en matèria de seguretat ciutadana i integració social dels estrangers, i per la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere.

Així mateix, cal fer referència a la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, per la qual es modifica la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal, i que va suposar una important reforma del CP. Aquesta reforma es va emmarcar en la confluència de diverses coordenades; així, la realitat social canviant i les obligacions que Espanya té assumides, especialment en l'àmbit de l'harmonització jurídica europea, expliquen tant l'extensió de la reforma com la varietat de qüestions que s'hi van abordar. En conseqüència, i amb caràcter general, cal destacar com a principals novetats la regulació d'una nova mesura de seguretat de llibertat vigilada com a resposta a la creixent demanda de la societat d'evitar els riscos de reincidència en els supòsits de delictes d'especial gravetat, el protagonisme més gran que es dóna a la pena de localització permanent i la regulació detallada que es fa de la responsabilitat penal de les persones jurídiques.

Finalment, cal fer referència a la Llei orgànica 1/2015, de 30 de març, per la qual es modifica la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal, i que va entrar en vigor l'1 de juliol de 2015. Aquesta llei suposa també una important reforma del règim del CP, i pel que fa a les principals modificacions de la part general cal destacar la desaparició de les faltes, algunes de les quals passen a ser tipificades com a

delictes lleus, i d'altres passen a ser considerades com a infraccions administratives o de l'ordre civil; la instauració de la pena de presó permanent revisable per a supòsits de delictes d'especial gravetat –i que suposa la instauració d'una pena de durada indeterminada–, si bé no suposa la renúncia a la reinserció del penat, ja que s'estableix un sistema de revisió de la pena que pot comportar la posada en llibertat del penat sempre que es compleixin una sèrie de requisits; l'establiment d'un nou règim de suspensió de la pena i la figura de la substitució de la pena passa a ser regulada com una modalitat de suspensió de la pena, igual que la institució de la llibertat condicional, que també passa a ser considerada una modalitat de suspensió de l'execució de la pena.

2. Estructura del Codi penal

L'estructura del CP vigent s'ha vist afectada per la reforma operada per la Llei 1/2015, de 30 de març. Mitjançant la Disposició derogatòria única d'aquesta llei es va derogar el llibre III de la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal, el qual regulava les faltes, per la qual cosa actualment el CP consta d'un total de 616 articles, que s'estructuren en un títol preliminar i en dos llibres.

El títol preliminar i el llibre I comprenen el que es coneix com a part general del dret penal, entenent per part general la part del dret penal que conté el fonament del dret penal, el concepte de delicte i la teoria de la imputació, és a dir, les condicions per les quals una persona pot ser considerada responsable penalment d'uns fets i els supòsits en què es pot excloure aquesta, així com les conseqüències jurídiques que comporta el delicte, incloent-hi la graduació de les penes i les normes per a la seva aplicació, les mesures de seguretat, la responsabilitat civil i, finalment, l'extinció de la responsabilitat criminal. Concretament, el títol preliminar regula les garanties penals i l'aplicació de la llei penal, i el llibre I regula les disposicions generals sobre els delictes, les persones responsables, les penes, les mesures de seguretat i altres conseqüències de la infracció penal. El llibre I s'estructura en 7 títols:

Títol I. De la infracció penal

Títol II. De les persones criminalment responsables dels delictes

Títol III. De les penes

Títol IV. De les mesures de seguretat

Títol V. De la responsabilitat civil derivada dels delictes i de les costes processals

Títol VI. De les conseqüències accessòries

Títol VII. De l'extinció de la responsabilitat criminal i els seus efectes

El llibre II, sota l'epígraf dels delictes i penes, comprèn el que es coneix com a part especial del dret penal, que inclou la descripció de les conductes que han de ser considerades com a delictes i la concreta resposta penal que se'ls ha de donar. S'estructura en 24 títols:

Títol I. De l'homicidi i les seves formes

Títol II. De l'avortament

Títol III. De les lesions

Títol IV. De les lesions al fetus

Títol V. Delictes relatius a la manipulació genètica

Títol VI. Delictes contra la llibertat

Títol VII. De les tortures i altres delictes contra la integritat moral

Títol VII bis. Del tràfic d'éssers humans

Títol VIII. Delictes contra la llibertat i indemnitat sexuals

Títol IX. De l'omissió del deure d'auxili

Títol X. Delictes contra la intimitat, el dret a la pròpia imatge i a la inviolabilitat de domicili

Títol XI. Delictes contra l'honor

Títol XII. Delictes contra les relacions familiars

Títol XIII. Delictes contra el patrimoni i contra l'ordre socioeconòmic

Títol XIII bis. Dels delictes de finançament il·legal dels partits polítics

Títol XIV. Dels delictes contra la hisenda pública i contra la seguretat social

Títol XV. Dels delictes contra els drets dels treballadors

Títol XV bis. Delictes contra els drets dels ciutadans estrangers

Títol XVI. Dels delictes relatius a l'ordenació del territori i l'urbanisme, la protecció del patrimoni històric i el medi ambient

Títol XVII. Dels delictes contra la seguretat col·lectiva

Títol XVIII. De les falsedats

Títol XIX. Delictes contra l'Administració Pública

Títol XX. Delictes contra l'Administració de Justícia

Títol XXI. Delictes contra la Constitució

Títol XXII. Delictes contra l'ordre públic

Títol XXIII. Dels delictes de traïció i contra la pau o la independència de l'Estat, i relatius a la defensa nacional

Títol XXIV. Delictes contra la comunitat internacional

3. Principis informadors del Codi penal

Partint de la base que el dret penal és una branca del dret públic i és manifestació de l'exercici de la potestat punitiva de l'Estat, aquesta potestat s'exerceix en dos moments principals, això és, mitjançant la creació de les lleis i la seva promulgació i mitjançant l'aplicació d'aquestes lleis a subjectes concrets. L'exercici d'aquesta potestat està condicionat per la definició d'Espanya com un Estat social i democràtic de Dret, d'acord amb l'article 1 CE, concepció que determina que l'exercici d'aquesta potestat

està sotmesa a uns límits, els quals afecten tant la construcció del sistema penal positiu per part del legislador (creació de les normes) com la seva aplicació i execució a un subjecte concret. Aquests límits són els que conformen els principis que informen el dret penal i que, seguint la classificació que en fa la doctrina, podem resumir en:

3.1 Principi d'intervenció mínima

El principi d'intervenció mínima és un principi rector de la política criminal de l'Estat i deriva de l'especial gravetat de les conseqüències penals i del seu caràcter d'últim recurs dins del sistema de control social i de la comprensió de la pena com un mal justificat únicament per mantenir els pressupòsits necessaris per a la convivència dins la societat.

Aquest principi comporta una doble exigència: el dret penal ha de tenir un caràcter fragmentari i una naturalesa subsidiària. Caràcter fragmentari, entès en el sentit que únicament s'ha d'utilitzar el dret penal per protegir els drets i interessos més importants de la persona i de la societat enfront dels atacs més greus que pateixin. La naturalesa subsidiària es refereix al fet que la intervenció penal només és lícita en supòsits en què les altres possibilitats no penals de prevenció d'una conducta no resulten adequades o eficaces per a la protecció dels béns jurídics. És a dir, el dret penal ha de ser l'últim recurs que ha d'utilitzar l'Estat per prevenir conductes no desitjades i s'ha de limitar als casos en què s'hagi comprovat la seva necessitat per a la prevenció de conductes greument lesives de béns jurídics i amb la pena estrictament necessària per a la consecució d'aquesta finalitat.

3.2 Principi de legalitat

En l'àmbit del dret penal aquest principi es resumeix en les previsions contingudes en els articles 1 i 2 CP, que estableixen que no es pot sancionar cap conducta ni imposar cap pena que no estigui prevista per la llei: *nullum crimen, nulla poena, sine lege*.

Atès que aquest principi és objecte d'estudi de forma específica en el tema dos, ens remetem a les consideracions que s'hi contenen.

3.3 Principi de responsabilitat subjectiva o de culpabilitat

Aquest principi significa que no és possible responsabilitzar d'un fet amb transcendència penal qui hagi actuat sense cap vincle subjectiu amb el fet, això és, sense que hi hagi dol (sense coneixement o previsió del resultat) o sense imprudència (sense haver-ho pogut preveure). En aquest sentit ho preveuen els articles 5 i 10 CP, que estableixen que no hi ha pena sense dol o imprudència i que són delictes les accions i omissions doloses o imprudents penades per la llei.

Aquest principi comporta la prohibició de la responsabilitat pel resultat o responsabilitat objectiva, en el sentit que impedeix l'atribució al seu autor d'un resultat imprevisible, i es redueixen les formes d'imputació del resultat al dol i a la imprudència.

3.4 *Principi de proporcionalitat de les penes*

El principi de proporcionalitat de les penes, tal com ha estat desenvolupat per la jurisprudència constitucional, exigeix que hi hagi una adequada ponderació entre el bé o l'interès que es lesiona o es posa en perill, és a dir, la gravetat del delictes, i el bé que es restringeix o del que es priva mitjançant la sanció penal, és a dir, la gravetat de la pena. Aquest principi està vinculat amb diferents preceptes constitucionals, com ara l'article 1, que proclama la llibertat com un valor superior de l'ordenament jurídic; l'article 10, que reconeix la dignitat personal i els drets que li són inherents; l'article 15, que prohibeix la tortura, i l'article 25 que preveu la finalitat de la pena.

D'aquest principi també se'n deriva la necessitat que tota sanció ha de ser adequada a la finalitat perseguida amb la seva imposició, i la prohibició d'excés en la imposició de la sanció penal.

3.5 *Principi non bis in idem*

Aquest principi determina que ningú pot ser sancionat més d'una vegada pel mateix fet i d'acord amb el mateix fonament jurídic. En l'àmbit del dret penal la prohibició d'una doble valoració d'un mateix fet té especial incidència en els casos en què un fet resulti incardinable en diferents preceptes penals, però únicament un d'aquests ha de resultar aplicable, que ha de ser el que resulti susceptible d'englobar tot el contingut del fet amb transcendència penal, i ha de desplaçar l'aplicació dels altres. En aquest sentit, l'article 8 CP estableix els criteris que s'han de tenir en compte quan uns fets siguin susceptibles de ser qualificats d'acord amb dos o més preceptes del CP.

3.6 *Prohibició de penes inhumanes o degradants*

Sens dubte, el principi d'humanitat de les penes constitueix un límit del *ius puniendi* de l'Estat.

Aquest principi deriva de l'article 10 CE, que estableix que la dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el lliure desenvolupament de la personalitat i el respecte a la llei i als drets dels altres són fonament de l'ordre polític i de la pau social; de l'article 15 CE, que estableix que tothom té dret a la vida i a la integritat física i moral, sense que en cap cas ningú no pugui ser sotmès a tortura ni a penes o tractes inhumans o degradants; i finalment, de l'article 25.2 CE, que estableix que les penes i les mesures de seguretat estaran orientades vers la reeducació i la reinserció social.

3.7 *Principi de presumpció d'innocència*

Constitueix una peça clau del sistema de garanties d'un Estat de Dret, i deriva de l'article 24 CE, el qual reconeix el dret a la presumpció d'innocència, que significa que tota persona té dret a no ser considerada responsable d'un delictes, per molts indicis que hi hagi en contra seva, fins que no es demostrï la seva responsabilitat en un procés celebrat amb totes les garanties. Així doncs, pressuposa l'exigència constitucional que la culpabilitat quedi provada més enllà de qualsevol dubte raonable, i és l'únic instrument de l'Estat de Dret que protegeix els ciutadans enfront

d'imputacions infundades formulades contra ells, que impedeix també que se'ls castigui abans del judici, i que garanteix que després d'aquest únicament se'ls imposi una pena quan existeixi la certesa racional que han comès un delictes i que en són responsables.

Ha estat en l'àmbit jurisprudencial que s'ha dotat de contingut el concepte constitucional de presumpció d'innocència i que s'ha establert el conjunt de regles i garanties que s'han de tenir en compte per tal de poder declarar provats uns fets en el procés penal: la càrrega de la prova correspon en exclusiva a l'acusació; existència de prova vàlida i suficient, la qual cosa significa que no pot tenir el seu origen en la vulneració de drets fonamentals; validesa del debat processal sobre les proves, que s'ha de celebrar amb immediació, contradicció, oralitat i publicitat; i finalment, que la culpabilitat resulti provada de forma suficient, més enllà de tot dubte raonable, ja que en cas contrari ha de correspondre l'absolució de l'acusat.

III. El delictes: concepte, classes i elements

1. Concepte

El concepte de delictes forma part del que es coneix com a teoria general del delictes, que estudia les característiques comunes que ha de tenir qualsevol conducta –acció o omissió– per ser considerada delictes.

Tradicionalment coexisteixen dues classes de definicions de delictes. D'una banda, la definició donada per les lleis penals, i de l'altra, les definicions donades per la doctrina.

Així, d'acord amb l'article 10 CP, són delictes les accions i omissions doloses o imprudents penades per la llei. Juntament amb aquesta definició, i dins de les diferents escoles doctrinals, és acceptada i compartida per totes la definició que delictes és tot fet humà, típic, antijurídic, culpable i punible. Per tant, quan es parla de delictes en sentit ampli s'està parlant d'infracció de l'ordenament jurídic, però no de qualsevol classe d'infracció sinó només d'aquelles que la llei penal determina com a tals.

2. Elements del delictes

És a partir de la definició de delictes que podem analitzar quins són els elements que l'integren, això és:

- a. Element objectiu: fa referència a l'acció, i d'acord amb el concepte jurídic penal d'acció, aquesta es defineix com a comportament humà, que pot produir-se per acció o omissió, i amb transcendència externa. S'exigeix també que aquest comportament pugui ser evitable, en el sentit que cal una nota de voluntarietat en la conducta del subjecte, qui lliurement decideix actuar d'una determinada manera.
- b. Element subjectiu: fa referència a la culpabilitat, i exigeix que el fet humà pugui ser imputat al seu autor, bé a títol de dol (fet intencionat) o bé d'imprudència (infracció del deure de diligència). En aquest punt la culpabilitat ha de ser entesa partint de la base de la imputabilitat, entesa com la capacitat per entendre i actuar conforme a dret.

- c. Tipicitat: per tal que un fet tingui rellevància penal, s'ha de poder encabir en algunes de les descripcions de conductes o fets contingudes en la llei penal. Així, la tipicitat és l'adequació del fet comès a la descripció que d'aquell fet es fa en la llei penal.
- d. Antijuridicitat: una vegada constatat que un fet és típic, és a dir, que es pot encabir en un tipus penal, és antijurídic sempre que sigui il·lícit, és a dir, contrari a l'ordenament jurídic, circumstància que s'ha de donar quan no hi concorri una causa de justificació prevista per l'ordenament jurídic, ja que si hi concorre, aquesta es pot entendre com una autorització de l'ordenament jurídic per contravenir una norma.
- e. Punibilitat: es refereix al fet que, en abstracte, l'acte humà sigui susceptible de ser castigat amb una pena, amb independència de les circumstàncies concretes que en un supòsit determinat puguin excloure la necessitat d'aplicar-la.

Per tant, un fet és delictiu quan hi concorrin tots aquests elements, és a dir, quan la conducta humana pugui ser considerada típica, antijurídica, culpable i punible.

3. Classes de delictes

Els delictes poden ser classificats d'acord amb diferents criteris, si bé tradicionalment existeix un criteri principal de classificació que es refereix a la seva gravetat. Aquest criteri fa referència a la naturalesa i a la durada de la pena que els delictes tinguin assignada. Així, l'article 13 CP, en la redacció donada per la Llei orgànica 1/2015 estableix que:

- Són delictes greus les infraccions que la llei castiga amb pena greu.
- Són delictes menys greus les infraccions que la llei castiga amb pena menys greu.
- Són delictes lleus les infraccions que la llei castiga amb pena lleu.

I en correlació amb el precepte anterior, l'article 33 CP estableix quines són les penes greus, menys greus i lleus. Així, amb caràcter general, són penes greus, entre d'altres, les que comportin una pena de presó superior a 5 anys; són penes menys greus, entre d'altres, les que impliquin una pena de presó de tres mesos a cinc anys, i finalment, són penes lleus les que es preveuen al punt 4 de l'article 33.

La classificació de les infraccions penals en funció de la seva gravetat té vital importància, no tan sols perquè determina les diverses graduacions de la penalitat a imposar, sinó també perquè determina la competència del jutjat o tribunal competent per conèixer un fet delictiu, així com la classe de procediment penal que s'ha de seguir.

Atenent altres criteris, els delictes també es poden classificar en les categories següents:

- Pel que fa a la relació amb el bé jurídic protegit, els delictes es classifiquen en delictes de lesió, que són aquells que causen un dany real en el bé jurídic protegit, i en delictes de perill, que són aquells que simplement creen un risc en el bé jurídic protegit.

- En funció de la forma de perfecció del delictes, es distingeix entre els de mera activitat, que són aquells delictes en què quan es completa l'acció descrita com a típica es consuma el delictes, ja que no requereixen la causació d'un resultat separat en l'espai i el temps de la conducta que es protagonitza, i els de resultat, els quals sí que exigeixen la producció d'un resultat, d'un detriment real en l'objecte de la conducta que sigui conseqüència directa de la conducta del subjecte, separat temporalment de l'acció.
- Segons la forma d'intervenció del subjecte actiu, els delictes es divideixen en delictes d'autoria i delictes de participació. Els d'autoria requereixen la realització d'un delictes de la part especial del CP, directament o per mitjà d'una persona que actua com a simple instrument. Els de participació suposen la inducció o cooperació de l'autor d'un delictes.
- Pel que fa a les formes de culpabilitat, els delictes poden ser dolosos –supòsit en què hi ha una concordança entre les intencions de l'autor del delictes i l'acció delictiva efectivament duta a terme, i que per tant responen a una voluntarietat de l'autor– i imprudents, supòsits en què l'autor del delictes no té la intenció de cometre el fet delictiu, però que la falta de diligència observada en la seva conducta és la responsable del fet.
- Pel que fa a la forma de la conducta, els delictes poden ser d'acció, d'omissió o de comissió per omissió. Els d'acció són aquells que impliquen la comissió d'una acció i els d'omissió són aquells que impliquen la manca d'acció davant d'un deure d'actuar previst legalment, amb independència del resultat que es produeixi, és a dir, la tipificació d'aquests delictes castiga únicament l'omissió d'una determinada acció exigible davant de determinades situacions, però no s'imposa l'obligació d'evitar un determinat resultat. Finalment, en els delictes de comissió per omissió, si bé en aquests també se sanciona la conducta d'haver omès una acció deguda i esperada, s'hi afegeix el fet que sancionen el resultat produït conseqüència de l'omissió.
- Pel que fa al subjecte actiu, els delictes poden ser comuns o especials. Així, són delictes comuns aquells que poden ser comesos per qualsevol persona, mentre que els delictes especials són aquells que únicament poden ser comesos per persones que reuneixin determinades condicions o qualitats.

IV. Les persones criminalment responsables dels delictes

1. Les persones físiques

La definició dels tipus penals es fa normalment com a descripció d'un fet realitzat per una sola persona, però això no és sempre així, ja que moltes vegades en la realització d'un delictes hi intervenen pluralitat de persones, i és necessari determinar en quin concepte intervé cada una, ja que la resposta penal que correspon és diferent en funció del concepte en què s'actua.

El títol II del llibre I del CP, sota el títol de *Les persones criminalment responsables dels delictes*, regula en els articles 27 a 31, d'entre totes les persones que poden intervenir en la realització d'un delicte, els diferents graus de responsabilitat que poden tenir. En correlació amb les diferents categories de responsabilitat que s'estableixen, les regles per a l'aplicació de les penes determinen la penalitat que correspon a cada una de les diferents categories, ja que la pena que s'estableix en els diferents tipus penals en la part especial del CP és la que correspon a l'autor de la infracció consumada.

D'acord amb l'article 27 CP són responsables criminalment dels delictes els autors i els còmplices.

Per la seva banda, l'article 28 CP ens dona la definició del concepte d'autor: "Són autors els qui realitzin el fet per si sols, conjuntament o per mitjà d'altri de qui se serveixin com a instrument. També es consideren autors els qui indueixin directament a altri a executar-lo i els qui cooperen en l'execució amb un acte sense el qual no s'hauria efectuat".

Finalment, l'article 29 estableix que "són còmplices els qui, malgrat que no es trobin compresos a l'article anterior, cooperin a executar el fet amb actes anteriors o simultanis".

Partint, doncs, de les definicions d'aquests dos preceptes, i malgrat que l'article 28 CP ens dona un concepte ampli d'autor, la qual cosa té efectes a l'hora d'establir la penalitat que correspon, és important distingir dues categories: les que són formes reals d'autoria i les que són formes de participació assimilades a l'autoria.

Així, autors pròpiament dits són els que s'inclouen en el paràgraf primer de l'article 28 CP. Per contra, són considerades per la doctrina formes de participació en l'autoria les contingudes en el paràgraf segon de l'article 28 CP i en l'article 29 CP, ja que aquestes no són possibles sense l'existència d'un autor pròpiament dit. Partint d'aquesta diferenciació, vegem les característiques de cada una de les categories.

- Autors en sentit estricte. Es distingeixen 3 categories:
  - autoria directa individual: és autor directe el que realitza personalment el delicte, és a dir, el que d'una forma directa i personal realitza el fet típic. Es coneix també com a autoria immediata.
  - autoria mediata: és aquella en què l'autor no realitza directament i personalment el delicte, sinó que se serveix d'una altra persona, no responsable, que és qui materialment l'executa. En aquests supòsits, resulta clar que si una persona se serveix d'una altra com a instrument per a la realització d'un delicte, qui sense saber-ho l'executa s'ha de buscar un criteri que permeti castigar l'autor mediat del delicte, que és qui domina el fet, la seva realització, alhora que domina la voluntat del que el realitza.

- coautoria: es dóna aquest supòsit en la realització conjunta d'un delictes per diverses persones conscientment i voluntàriament, i en la qual tots els intervinents participen d'alguna manera en la realització del delictes.
- Altres formes de participació en el delictes: ens referim aquí a totes les formes d'intervenció en la realització d'un delictes però que no suposen la realització de la conducta descrita com a típica ni tenir el domini sobre aquesta conducta. Suposen l'existència d'un fet aliè, a la realització del qual contribueixen i, per tant, tenen caràcter accessori. Podem distingir:
  - la inducció: prevista a l'article 28, paràgraf 2n, a. Suposa una forma clara de participació en el delictes, a la qual el legislador, i per la seva entitat qualitativa, equipara la seva penalitat a la de l'autoria. La principal característica d'aquesta forma de participació és que l'inductor fa néixer en una altra persona la idea de cometre un delictes, però qui decideix cometre'l i domina la realització del fet delictiu és la persona induïda. S'exigeix, per tal que aquesta forma de participació pugui ser considerada com a tal, que la inducció en la comissió del delictes sigui directa i eficaç en el sentit que tingui entitat suficient per tal que porti la persona induïda a cometre el delictes, a iniciar-ne l'execució.
  - la cooperació: prevista a l'article 28, paràgraf 2n, b. Suposa també una forma de participació, i que per la seva entitat el legislador equipara, a efectes de penalitat, a l'autoria. El cooperador facilita objectivament el fet delictiu, però sense tenir el domini del fet, ja que si el tingués, seria un supòsit de coautoria. La seva participació és tan rellevant que sense la seva intervenció en el pla de l'autor el delictes no es podria cometre.
  - la complicitat: prevista a l'article 29 CP. Suposa una altra forma de participació que comporta la contribució a la realització d'un delictes amb actes anteriors o simultanis a la seva realització, però que no poden en cap cas ser considerats com a actes d'autoria. Per tant, el que diferencia aquesta forma de participació de les altres és la seva menor entitat qualitativa, perquè comporta la realització d'actes que no són necessaris per a l'execució del delictes, sinó que únicament l'afavoreixen, fet pel qual es preveu que el còmplice sigui castigat amb la pena inferior en grau a la que correspondria als autors del delictes. De fet, la definició legal de la complicitat en el CP està feta de forma negativa, en el sentit que és còmplice aquell en què la seva participació en el delictes no pugui ser qualificada ni d'autor, ni d'inductor, ni de cooperador.

Les definides fins aquí són les diferents categories en què amb caràcter general les persones físiques poden ser responsables criminalment dels fets delictius, i que pressuposen l'existència de culpabilitat, en el sentit que el subjecte actiu tingui capacitat de conèixer la il·licitud del fet, és a dir, que tingui unes facultats psíquiques i un grau de maduresa suficient que li permetin comprendre el que diuen les normes i actuar conforme a aquestes. Qüestió diferent és el grau de responsabilitat en què puguin incórrer en funció del grau d'execució del tipus penal concret. Així, segons l'article 15 CP són punibles el delictes consumat i la temptativa de delictes. I d'acord amb l'article 16 CP hi ha temptativa de delictes quan es dóna inici a l'execució del delictes

directament per fets exteriors, practicant tots o part dels actes que objectivament haurien de produir el resultat, i tanmateix aquest no es produeix per causes independents de la voluntat de l'autor.

2. Responsabilitat penal de les persones jurídiques

Finalment, cal fer referència a la responsabilitat penal de les persones jurídiques, prevista a l'article 31 bis, ter, *quater* i *quinquies* CP, i que ha sofert una important modificació mitjançant la Llei orgànica 1/2015. Així, segons l'article 31 bis, 1a i 1b CP, per tal que una persona jurídica pugui ser considerada responsable penalment, han de concórrer dos requisits:

1) que el delicte l'hagi comès una persona física vinculada a la persona jurídica, que es trobi en alguna d'aquestes situacions:

- que sigui el seu representant legal o que, actuant individualment o com a integrant d'un òrgan de la persona jurídica, tingui autorització per decidir en nom de la persona jurídica, o bé que tingui facultats d'organització i control d'aquesta persona.
- que siguin empleats sotmesos a l'autoritat de les persones físiques definides en l'apartat anterior i que hagin pogut cometre el delicte en no haver-se exercit sobre ells el degut control, perquè els que tenien aquesta funció d'autoritat han incomplert greument els deures de supervisió, vigilància i control que tenien encomanats.

2) que el delicte s'hagi comès en nom i per compte de la persona jurídica, i a més en el seu benefici directe o indirecte.

Cal tenir en compte que la responsabilitat de la persona jurídica i la de les persones físiques que han comès el fet delictiu no són excloents, per la qual cosa ambdues poden ser responsables dels fets delictius concrets.

Finalment, els articles 31 bis, 2 i 4 CP preveuen els supòsits en què la persona jurídica pot estar exempta de responsabilitat criminal, i fan referència al fet que abans de la comissió del delicte s'hagin adoptat i executat eficaçment models d'organització i gestió que incloguin mesures de vigilància idònies per prevenir delictes de la mateixa naturalesa, i que aquestes mesures hagin estat eludides fraudulentament pels autors.

V. Les causes eximentes de la responsabilitat penal

1. Definició i naturalesa jurídica

Partint de la base que per tal que un determinat fet pugui ser constitutiu de delicte hi han de concórrer una sèrie d'elements –tipicitat, antijuridicitat i culpabilitat–, si algun d'aquests falta, el delicte en el sentit de conducta típica, antijurídica i que necessita una resposta penal no existirà. Les condicions per tal que es pugui declarar l'absència d'algun d'aquests elements són diverses i també les conseqüències que això

comporta. Així, si un fet és atípic, estem en una fase prèvia al naixement de la responsabilitat criminal, ja que no es pot encabir en cap de les descripcions fetes pels tipus penals; si un fet no pot ser considerat antijurídic, malgrat que sigui típic, significa que l'ordenament jurídic preveu una causa de justificació que converteix el fet típic en un fet lícit i aprovat per l'ordenament jurídic; finalment, si manca el requisit de la culpabilitat, el fet típic i antijurídic seguirà existint, però la concurrència d'una causa d'inimputabilitat en el subjecte actiu ha d'impedir que aquest pugui ser declarat responsable del fet.

Per tant, les causes eximents de la responsabilitat criminal es poden definir com aquelles circumstàncies que preveu el CP, i que impliquen que davant d'un fet típic desaparegui algun dels elements del delictes, i en conseqüència que el subjecte actiu pugui ser exonerat de responsabilitat.

Concretament, i pel que fa als supòsits referits a l'exclusió de culpabilitat –situacions subjectives–, aquests tenen en comú que afecten o impedeixen la possibilitat del subjecte de conèixer els mandats i prohibicions que estableix el Dret i d'actuar conforme a aquesta comprensió, és a dir, que impedeixen al subjecte comprendre la il·licitud del fet.

D'altra banda, i pel que fa als supòsits relatius a la manca d'antijuridicitat, aquests tenen en comú que es fonamenten en situacions objectives, de caràcter excepcional, que justifiquen una determinada actuació.

En aquest sentit, el capítol II del títol I del llibre I del CP regula el catàleg de causes que eximeixen de responsabilitat criminal i que exclouen el càstig per a l'autor de la conducta.

2. Classificació de les circumstàncies eximents de la responsabilitat penal

La doctrina classifica les causes eximents de la responsabilitat penal en diferents categories, partint de la base dels elements del delictes. Així, distingeix entre les que afecten l'antijuridicitat de la conducta –i que són considerades causes de justificació– i les que afecten la culpabilitat, i que atès que suposen l'absència d'aquesta són considerades causes d'inimputabilitat. Finalment, no hi ha unanimitat entre la doctrina en la consideració que ha de tenir la circumstància eximent relativa a la por insuperable, ja que per alguns autors es pot considerar que el fet d'actuar mogut per una por insuperable ha de ser considerat com una causa de justificació de la seva conducta, mentre que per altres ha de ser considerada com una causa d'exculpació, ja que afecta la vessant subjectiva i es fonamenta en la no-exigibilitat d'una altra conducta.

2.1. Causes de justificació o circumstàncies eximents que suposen l'absència d'antijuridicitat

Article 20.4 CP. El qui actuï en defensa de la persona o dels drets propis o aliens, sempre que hi concorrin els requisits següents:

Primer. Agressió il·legítima. En cas de defensa dels béns, es considera agressió il·legítima l'atac als béns que constitueixi delictes i els posi en greu perill de deteriorament o pèrdua imminent. En cas de defensa del domicili o les seves dependències, es considera agressió il·legítima l'entrada indeguda en aquell o aquestes.

Segon. Necessitat racional del mitjà utilitzat per impedir-la o repel·lir-la.

Tercer. Falta de provocació suficient per part del defensor.

Article 20.5 CP. El qui, en estat de necessitat, per evitar un mal propi o aliè lesioni un bé jurídic d'una altra persona o infringeixi un deure, sempre que hi concorrin els requisits següents:

Primer. Que el mal causat no sigui més gran que el que es tracta d'evitar.

Segon. Que la situació de necessitat no hagi estat provocada intencionadament pel subjecte.

Tercer. Que el necessitat no tingui, pel seu ofici o càrrec, obligació de sacrificar-se.

Article 20.7 CP. El qui actuï en compliment d'un deure o en l'exercici legítim d'un dret, ofici o càrrec.

2.2. Circumstàncies eximentes que suposen absència de culpabilitat

Article 20.1 CP. El qui en el moment de cometre la infracció penal, a causa de qualsevol anomalia o alteració psíquica, no pugui comprendre la il·licitud del fet o actuar d'acord amb aquesta comprensió.

El trastorn mental transitori no eximeix de pena quan l'hagi provocat el subjecte amb el propòsit de cometre el delictes o n'hagi previst o n'hagi hagut de preveure la comissió.

Article 20.2 CP. El qui en el moment de cometre la infracció penal es trobi en estat d'intoxicació plena pel consum de begudes alcohòliques, drogues tòxiques, estupefaents, substàncies psicotròpiques o d'altres que produeixin efectes anàlegs, sempre que no ho hagi buscat amb el propòsit de cometre-la o no n'hagi previst o no n'hagi hagut de preveure la comissió, o es trobi sota la influència d'una síndrome d'abstinència, a causa de la seva dependència d'unes tals substàncies, que li impedeixi comprendre la il·licitud del fet o actuar d'acord amb aquesta comprensió.

Article 20.3 CP. El qui, pel fet de patir alteracions en la percepció des del naixement o des de la infantesa, tingui alterada greument la consciència de la realitat.

2.3. Circumstància mixta entre la causa de justificació i l'absència de culpabilitat

Article 20.6 CP. El qui actuï impulsat per una por insuperable.

2.4. Minoria d'edat

Article 19 CP. Els menors de divuit anys no són responsables criminalment d'acord amb aquest Codi.

Quan un menor de l'edat esmentada cometi un fet delictiu pot ser-ne responsable d'acord amb el que disposa la llei que reguli la responsabilitat penal del menor.

Cal tenir en compte que la llei que regula la responsabilitat penal del menor, Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, és aplicable als menors compresos entre 14 i 18 anys.

3. *Efectes de les circumstàncies eximents de la responsabilitat criminal*

Com el seu propi nom indica, l'efecte de les circumstàncies eximents és que eximeixen de responsabilitat criminal. Ara bé, en funció del tipus de circumstàncies eximents, hi ha diferents efectes.

Així, en el cas de les eximents que han estat classificades com a causes de justificació, no solament impedeixen que no es pugui imposar una pena a l'autor d'un fet típic, sinó que aquest fet es converteix en lícit i amb totes les conseqüències que això comporta: les formes de participació en un fet lícit (inducció, cooperació i complicitat) també estan justificades; a l'autor del fet que es considera justificat no se li pot imposar cap sanció ja que el fet és lícit en qualsevol àmbit de l'ordenament jurídic; l'existència de causa de justificació eximeix d'haver de comprovar la culpabilitat de l'autor, ja que aquesta només es pot donar un cop comprovada l'antijuridicitat.

D'altra banda, i pel que fa a les eximents que afecten la culpabilitat i que suposen una absència d'aquesta, si bé impedeixen l'aplicació d'una pena, suposaran la imposició de mesures de seguretat, d'acord amb el que preveu l'article 20 *in fine* CP.

Finalment, en el cas de la minoria d'edat, únicament s'exclou la responsabilitat criminal d'acord amb les normes del CP, però ha de ser d'aplicació la llei reguladora de la responsabilitat penal dels menors.

VI. **Circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal**

1. *Definició i naturalesa jurídica*

El nostre CP ha optat, atesa l'exigència del principi de legalitat relativa que no es pot castigar cap delictes o falta amb una pena que no estigui prevista de forma certa per la llei, per un sistema de determinació legal de la pena. Això significa que el CP no determina amb exactitud la pena que correspon imposar a cada conducta delictiva, sinó que en la definició dels tipus penals, és a dir, en la descripció de la conducta prohibida penalment i la descripció de les conseqüències jurídiques que la seva realització comporta, estableix uns marcs de penalitat, limitats per uns mínims i uns màxims, entre els quals els tribunals hauran d'individualitzar la pena que correspongui imposar al responsable penal dels fets, en funció de les circumstàncies concretes dels fets i de l'autor, circumstàncies que amb caràcter genèric preveu el CP, i que són el que es coneix com a circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal.

Les circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal són aquelles previstes amb caràcter genèric pels articles 21, 22 i 23 CP, les quals tenen l'efecte de disminuir o augmentar la pena, de conformitat amb les regles de determinació de la pena previstes pels articles 65 i següents del CP, i que han de ser tingudes en compte pels

jutges i tribunals en el moment de determinar la pena concreta que s'ha d'aplicar al responsable de la comissió d'un fet delictiu. Es classifiquen en circumstàncies atenuants, agreujants o mixtes.

En realitat, el reconeixement d'aquestes circumstàncies per la legislació penal no és més que una manifestació del principi de proporcionalitat de les penes, i permet que la sanció a imposar s'individualitzi en funció de les circumstàncies concurrents. Així, si els marcs penals genèrics han de ser proporcionats a la gravetat del delictu en abstracte, la pena concreta que s'imposi també ha de ser proporcionada a les circumstàncies concretes atenuants o agreujants que concorrin en la comissió del fet delictiu, ja que en definitiva aquestes afecten la gravetat del fet comès o la culpabilitat de l'autor.

Les circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal únicament afecten la modulació de la pena aplicable, en funció de les circumstàncies que concorrin en la realització del fet o que suposin unes condicions especials en l'autor; per tant, perquè operin cal que hi hagi un fet delictiu, típic, antijurídic i culpable, i que, en conseqüència, generi responsabilitat penal. Pertanyen a una categoria diferent de les circumstàncies eximentes de la responsabilitat criminal, previstes a l'article 20 CP, la concurrència de les quals determina que malgrat que s'hagi comès un fet tipificat penalment, no sigui considerat antijurídic, o bé que malgrat ser antijurídic no pugui exigir-se responsabilitat penal al seu autor perquè manqui el requisit de la culpabilitat.

2. Classificació de les circumstàncies modificatives de la responsabilitat penal

2.1. Circumstàncies que atenuen la responsabilitat penal. Article 21 CP

- Les causes expressades en l'article 20 CP –causes que eximeixen de responsabilitat criminal–, quan no hi concorrin tots els requisits necessaris per eximir de responsabilitat en els casos respectius.
- Que el culpable actuï a causa de la seva greu addicció a les substàncies esmentades en l'article 20, 2n CP.
- Actuar per causes o estímuls tan poderosos que hagin produït arravatament, obcecació o un altre estat passional d'entitat semblant.
- Que el culpable, abans de conèixer que el procediment judicial es dirigeixi contra ell, hagi confessat la infracció a les autoritats.
- Que el culpable hagi reparat el dany ocasionat a la víctima, o n'hagi disminuït els efectes, en qualsevol moment del procediment i amb anterioritat a l'acte del judici oral.
- La dilació extraordinària i indeguda en la tramitació del procediment, sempre que no sigui atribuïble al mateix inculpat i que no tingui proporció amb la complexitat de la causa.
- Qualsevol altra circumstància d'anàloga significació que les anteriors.

2.2. Circumstàncies que agreugen la responsabilitat criminal. Article 22 CP

- Executar el fet amb traïdoria. Hi ha traïdoria quan el culpable comet qualsevol dels delictes contra les persones utilitzant en l'execució mitjans, maneres o formes que

- tendeixin directament o especialment a assegurar-la, sense el risc que per a la seva persona pugui procedir de la defensa per part de l'ofès.
- Executar el fet mitjançant una disfressa, amb abús de superioritat o aprofitant les circumstàncies de lloc, temps o auxili d'altres persones que afebleixin la defensa de l'ofès o facilitin la impunitat del delinqüent.
  - Executar el fet mitjançant un preu, una recompensa o una promesa.
  - Cometre el delicte per motius racistes, antisemites o una altra classe de discriminació referent a la ideologia, religió o creences de la víctima, l'ètnia, raça o nació a la qual pertanyi, el seu sexe, orientació o identitat sexual, raons de gènere, la malaltia o discapacitat que pateixi.
  - Augmentar deliberadament i inhumanament el patiment de la víctima, causant-li sofriments innecessaris per executar el delicte.
  - Actuar amb abús de confiança.
  - Prevaler-se del caràcter públic que tingui el culpable.
  - Ser reincident. Hi ha reincidència si, en delinquir, el culpable ha estat condemnat executòriament per un delicte comprès en el mateix títol del CP, sempre que sigui de la mateixa naturalesa. A l'efecte d'aquest número, no es computen els antecedents penals cancel·lats o que hagin de ser-ho ni els que corresponguin a delictes lleus. Les condemnes fermes de jutges o tribunals imposades en altres estats de la Unió Europea produeixen els efectes de reincidència, llevat que l'antecedent penal s'hagi cancel·lat o es pugui cancel·lar d'acord amb el dret espanyol.

2.3. Circumstància mixta: parentiu. Article 23 CP

Consisteix en el fet que si concorren determinats graus de parentiu entre el subjecte actiu del delicte i el subjecte passiu, segons quina sigui la naturalesa, els motius i els efectes del delicte, el fet que el perjudicat sigui o hagi estat cònjuge o estigui o hagi estat lligat de forma estable per anàloga relació d'afectivitat, o sigui ascendent, descendent o germà per naturalesa o adopció de l'ofensor o del seu cònjuge o convivent, és una circumstància que pot atenuar o agreujar la responsabilitat.

3. Efectes de les circumstàncies modificatives de la responsabilitat criminal

D'acord amb l'article 65 CP, les circumstàncies agreujants o atenuants que consisteixin en causes de naturalesa personal agreujaran o atenuaran la responsabilitat únicament d'aquelles persones en qui concorrin. D'altra banda, les que consisteixin en l'execució material del fet o en els mitjans utilitzats per realitzar-la serveixen únicament per agreujar o atenuar la responsabilitat dels qui n'hagin tingut coneixement en el moment de l'acció o de la seva cooperació per al delicte.

Els articles 66, 66 bis, 67 i 68 CP regulen l'afectació concreta que té la concurrència de circumstàncies modificatives de la responsabilitat criminal a l'hora de determinar la pena aplicable a un cas concret.

Punts clau

- El dret penal és la part del dret positiu que defineix les conductes que són contràries a l'ordre penal establert i les conseqüències jurídiques que la seva comissió comporta, això és, les penes i les mesures de seguretat. La definició del sistema penal i la seva aplicació està sotmesa als límits que deriven de la concepció de l'Estat com un Estat social i democràtic de Dret.
- La definició de delictes com a fet humà, típic, antijurídic, culpable i punible comporta quins són els elements que han de concórrer per tal que un fet pugui ser considerat delictiu.
- Les circumstàncies eximentes de la responsabilitat penal impliquen l'exoneració de responsabilitat, malgrat l'existència d'un fet típic, per l'absència de culpabilitat o bé d'antijuridicitat.
- Les circumstàncies modificatives de la responsabilitat criminal responen al principi de proporcionalitat de les penes i impliquen que la sanció a imposar al subjecte actiu s'individualitzi en funció de les circumstàncies que hi concorrin. Poden ser agreujants, atenuants i mixtes.
- Tant les persones físiques com les jurídiques poden ser responsables penalment.

Bibliografia

MUÑOZ CONDE, F.; GARCÍA ARAN, M. (2015). *Derecho Penal, parte general*. 9a edició. València: Tirant lo Blanch.

QUINTERO OLIVARES, G. (2009). *Parte General del Derecho Penal*. 3a edició. Aranzadi: Thomson Reuters.

ORTS BERENGUER, E.; GONZÁLEZ CUSSAC, J. L. (2015). *Compendio de Derecho Penal, parte general*. 5a edició. València: Tirant Lo Blanch.